

Silvius Teres

RELIGIÓ, RETORIKA, NEMZETTUDAT

Tudományos konferencia
Debrecen, 2002. május 23–25.

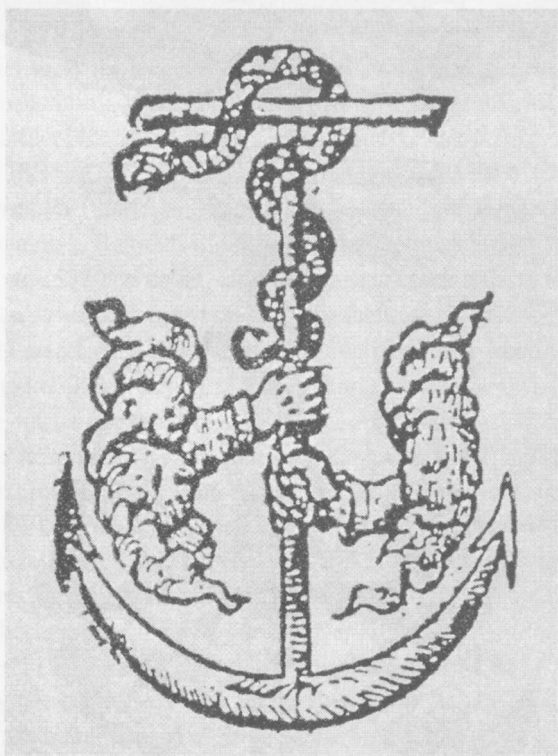

FRANEKERÆ,

RELIGIÓ, RETORIKA, NEMZETTUDAT
RÉGI IRODALMUNKBAN

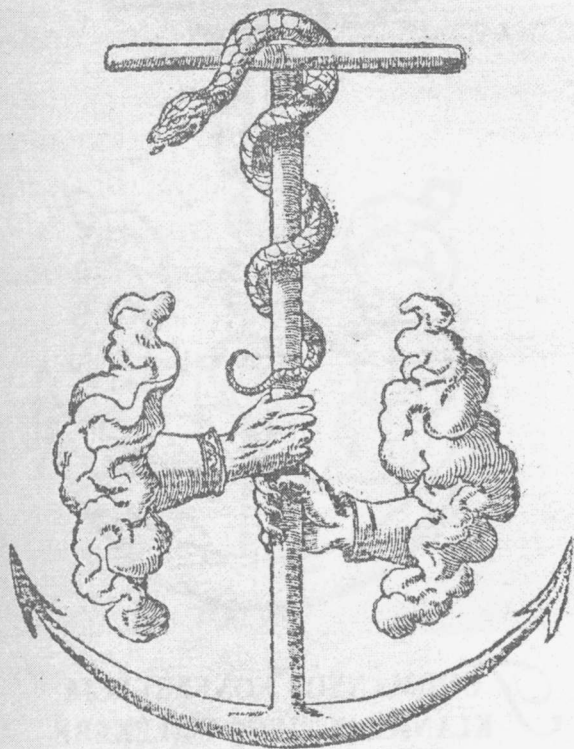
*Tudományos konferencia Klaniczay Tibor emlékére
Debrecen, 2002. május 23-25.*

RELIGIÓ, RETORIKA,
NEMZETTUDAT
RÉGI IRODALMUNKBAN

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA
KLANICZAY TIBOR EMLÉKÉRE

Debrecen, 2002. május 23-25.

A protestáns lelkeséggel, Calvin városával és a keresztyén európaisággal kapcsolja össze Debrecent az első nyomdászjelvény. A rézkígyó és a reménység horgonyának sokrétűen összetett jelképét a genfi író és nyomdász Jean Crispin (†1572) több alakban alkalmazta, például Calvin műveinek másfél tucat címlapján 1550–1571 között (kiadott magyarázatos Homerost és Theocritost is). Az ő általa használt beszédes emblémát választotta nyomtató jelképévé Huszár Gál, mikor Melius Juhász Péter prédikációit először kinyomtatta (RMNy 171). Később még egyszer felmutatta ezt a szimbólumot. A *Komjáti graduál* (RMNY 353) címlapját ékesítette vele. Raphael Hoffhalter (Ludwig Lavaternek, Heinrich Bullinger vejének keresztkomája) volt Gál pap baráti mestere; 1557-ben betűit, dúcait és mesterségbeli tudását tőle szerezte Bécsben, ezt a nyomdászjelvényt is akkor vésethette.

Debreceni szerző munkáján a 17. század folyamán egy ízben megjelent e jelvénynek egy másik (szintén 16. századi) változata. Kismarjai Veszelin Pál (cca. 1600–1645) volt az első magyar, aki héber grammatikát írt. A debreceni professzor, majd lelkész munkája Franekerben látott napvilágot, művéhez az előszót Coccejus (Johann Koch, 1603–1669) írta, aki egykor tanuló társa volt Brémában (RMK III. 1604). E címlapon a horgonykeresztre tekeredő kígyó koronás. Az ábrázolat lehetett a szerző választása és hazulról is kerülhetett külföldre a kéziratral együtt, de másutt is megtalálható.

A bibliai héber nyelv tankönyve Károlyi Péter (1543–1576) görög nyelvkönyvének debreceni kiadásával (RMNy 959) kolligálva maradt ránk. E kötetből való a füzetünkbe felvett záródísz; ezt, s párdarabját Európa-szerte alkalmazták. Az egyik Tótfalusi Kis Miklós munkáiban is többször ismétlődik.

A Crispin officinájában megjelent Calvin-művekből ma is megvan tizenhárom kötet Debrecenben. Azon a változaton, amelyen a háborgó tenger is látható a háttérben, függőlegesen írva kétsoros vers a magyarázat:

Anchora sacra mari iactatos unica Christus
Fundat, & est omni tempore sola salus.

Az emblémát magyarázó vers teljesebb alakja (CRISPINIANI SYMBOLI EXPLICATIO):

Quid crux cui flexu sinuoso inuoluitur anguis,
 Uncáque quid sibi vult anchora iuncta cruci?
Vna velut medicina fuit morientibus anguis
 Æreus impositus Mose iubente cruci:
Sic parit aeternam Christi crux unva salutem,
 Jactatosque malis anchora sola fouet.

Egész sor protestáns nyomda választotta képes beszédül ezt a mesterjegyet. Így a bázeli Johannes Froben (Fröben, Frobenius; cca. 1460–1527), majd 1571–1591 között a genfi Eustach Vignon. A horgonyt nem minden változaton markolja két kéz.

Huszár Gál könyvei közül való a kortárs orvos Lemnius (1505–1568; Ziriczee, Seeland) munkája (*Levini Lemnii Medici Zirizaei Occulta naturae miracula, ac varia rerum documenta, probabili ratione atque artificii coniectura explicata*. Gandavi, Ex officina Gisseni Manilij. M. D. LXXI.). Cím-

lapján a flandriai Gent városának nyomdája alkalmazta ugyanazt a nyomdajel-
let, a koronás kígyót, amelyet Kismarjai Veszelin nyelvtanának címlapjáról is-
merünk. Huszár Gál az orvosi könyvet megjelenése után egy évvel szerezte, már
Komjátiban való lelkészsége idején.

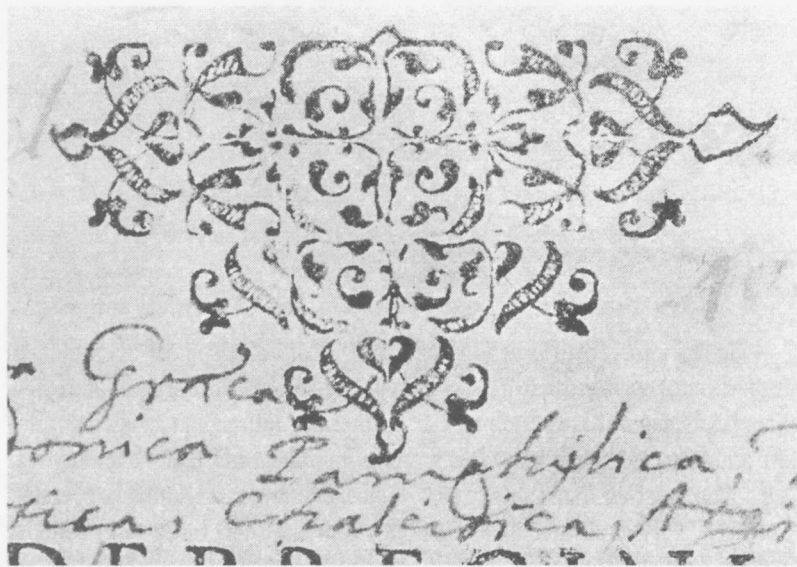
A kígyót és horgonyt (SACRA ANCHORA CHRISTUS – amint Crispin egyik emblémá-
ján olvassuk), az ó- és újszövetségi jelkép összefonódását liturgikus keretben
elhangzó áldásmondás is értelmezi. Az óprotestáns liturgiában az istentisztelet
záró áldására elhangzó *gratias Deo* kétsoros *benedicamus* alakban jelent meg.
Geleji Katona István maga alkotta sorozattal egészítette ki a graduálok e tételét.
A szenvedéstörténet ünnepének végén ez a votum a pueri cantores et studiosi
énekszavával így hangzott el:

Mint Moyses az értz kigyot pusztában fel emelteté,
Hogy kit tüzes kigyó meg mart, reá tekintvén éllyen,
Vgy az Isten ö szent Fiát magas fára függezteté,
Hogy valaki rá néz, s-hiszen, örök élete légyen.

Tájakat, nemzeteket, kultúrákat és korokat egyesítenek ezek a díszesen ábrázoló könyvnyomtató jelvények. A nyelv és a gondolat ékesen szóló munkáival nőttek össze. A vasmacskába áttűnő T-alakú kereszt a reáfonódó mérges kígyóval a gyógyulás reményteljes szimbóluma, a belé kapaszkodó kéz a megmenekülés valósága. Ama régi kígyó halált osztó támadását kiváltotta az ember visszanyert lelki-szellemi egészsége.

Nyomdász és könyv, nyomtatás és rétorika, nemzet és nemzetköziség, Tiszántúl és univerzalizmus eme képes ábrázolata hívja és várja, hogy mai visszhangja támadjon.

Fekete Csaba

A KONFERENCIA RENDEZŐI

Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete,
Reneszánsz Osztály

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

és az egyetemek régi magyar irodalomtörténeti tanszékei:
Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
Magyar Irodalomtörténeti Intézet

Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
Irodalomtudományi Intézet

Pécsi Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

Szegedi Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

valamint

a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottsága

ELŐKÉSZÍTŐ BIZOTTSÁG

JANKOVICS JÓZSEF
BITSKEY ISTVÁN
OLÁH SZABOLCS
SÁNTHA TERÉZ
CZIRA FERENCNÉ
PAPP MÁRIA EDIT

elnök (Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézete)
tanszékvezető (Debreceni Egyetem)
tudományos titkár (Debreceni Egyetem)
szervező titkár (MTA Irodalomtudományi Intézete)
gazdasági vezető (MTA Irodalomtudományi Intézete)
szervező (MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága)

A SZERVEZÉSBEN RÉSZT VETTEK

BALÁZS MIHÁLY (Szegedi Tudományegyetem)
HARGITTAY EMIL (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)
HELTAI JÁNOS (Miskolci Egyetem)
JANKOVITS LÁSZLÓ (Pécsi Egyetem)
KOVÁCS SÁNDOR IVÁN (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
SZABÓ ANDRÁS (Károli Gáspár Református Egyetem)

A KONFERENCIA TÁMOGATÓI

Magyar Tudományos Akadémia
MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága
Debreceni Egyetem Rektori Tanácsa
Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Debreceni Református Kollégium Igazgatótanácsa
Magyar Irodalomtörténeti Társaság Hajdú-Bihar Megyei tagozata
Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem
Oktatási Minisztérium NKFP 5/071. számú pályázata

A KONFERENCIA HELYSZÍNE

DEBRECEN

MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága
(A székház címe: Thomas Mann utca 49.)

A konferencia helyszínén és idején a KOSSUTH EGYETEMI KIADÓ és
az UNIVERSITAS KIADÓ szakkönyveket árusít.

A KONFERENCIA PROGRAMJA

2002. MÁJUS 23., CSÜTÖRTÖK

- 11.00–14.00 Regisztráció az MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága
székházában a szálláshelyek elfoglalása
- 14.00 Megnyitó

ELSŐ ÜLÉS

Elnök: JANKOVICS JÓZSEF

(MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest)

„A hagyomány ébren tartása mindig jelentős tényezője egy adott közösség belső kohéziójának.”

Klanciczay Tibor

- 14.20–14.40 BITSKEY ISTVÁN (Debrecen): *Emlékezés Klanciczay Tiborra*
- 14.40–15.00 MADAS EDIT (Budapest): *Beszédvázlat – olvasmány – prédikáció*
- 15.00–15.20 KLANCICZAY GÁBOR (Budapest): *A csodatörténetek retorikája a szentlé avatási perekben és a legendákban*
- 15.20–15.40 PÜSPÖKI NAGY PÉTER (Budapest–Pozsony): *Dictamen, eloquentia és retorika a reneszánsz idején. Történeti tárgyú szermók a nemzettudat szolgálatában*
- 15.40–16.10 Hozzászólás, vita
- 16.10–16.30 Szünet

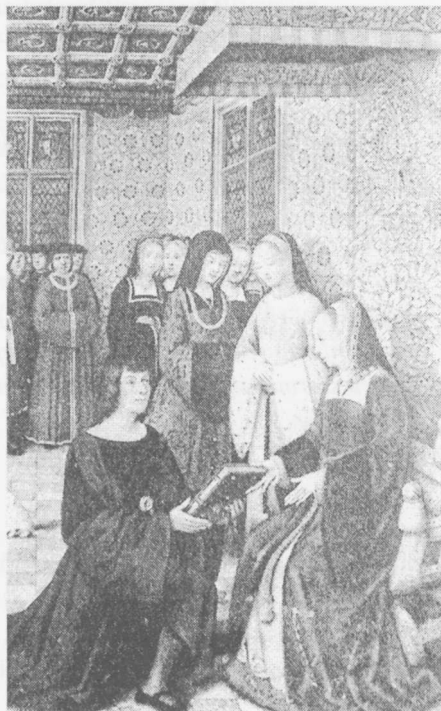
„OH Dücsösleges Szent Margit Asszony, Magyarországnak Gyönyörűsleges Dragalátos Gyöngye, Magyar orszaghi Negyedik Bela Királynak Szerelmes Leanya, hidegtelelésben lévőknék Kiváltképpen való Patronája, és a' kik téged igaz Hittel Aitatotossan Segétségül hínak. Akár minémű Betegségekben és Halálos Szorongá-

tásokban is szoktad Segéteni. Könyöröghi érettünk. Bűnösökért Országunkért és az Egész Kereszténységért. Amen.”

Imádság Árpád-házi Szent Margit képe alatt. Hevenesi Gábor: *Régi magyar szentség avagy Magyar-ország... szenteinek... élete*, Nagyszombat, 1695. RMK I 1483.

„Minden egyéni szenvedés Isten szenvedésének árnyéka, minden erény az abszolút jó részleges megvalósulása. A szimbolikus magyarázat azzal, hogy a személyes szenvedést és erényt az egyén érdekköréből az egyetemes felé emelte, üdvös módon ellensúlyozta a középkorra igen jellemző individuális vallásosságot, amely csak az egyéni üdvözülést tartotta szem előtt.”

Johann Huizinga: *A középkor alkonya*, Bp., 1996, 158.

MÁSODIK ÜLÉS

Elnök: HARGITTAY EMIL

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba)

„A *sapientia* és az *eloquentia* szavak különféle jelentései egymással mélyen rokonok, s eredetük hasonló.”

Guillaume Budé, *De studio litterarum recte et commode instituendo* (1532)

CSÜTÖRTÖK

- 16.30–16.50 RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES (Budapest): *A humanisták közös Európája*
- 16.50–17.10 JANKOVITS LÁSZLÓ (Pécs): *Aranykor a Mohács előtti Magyarországon – Taurinus Stauromachiájának felépítése*
- 17.10–17.30 SZILÁGYI ANDRÁS (Budapest): *Három ^{Köt}humanista főpap az ~~utókor~~ emlékezetében*
- 17.30–18.00 Hozzászólás, ^{Barokk}vita

„Elmém béna; hazám zord végveszedelme, a sok baj / ... megnyomorít / nem művelték meg mezeim se tudós szavu Cátók. / ...S hogy szövegem nagyon egyszerű mintákkal szövögettem? / El nem bájol most Pádova Liviusa: / múzsai forrásból épp csak kortyolt, aki itt szól, / nem ringatta tudós Thália őt kebelén, / s nem volt módja sosem gond nélküli stúdiumokra / – ránehezült ez a dúlt korszak a kínjaival... / Én csak a nyersanyagot nyújtom. Magasabb az igényed? / Írd meg több csínnal, nincs akadályá magad...”

Oláh Miklós: *Hungária* (ford.: Hegyi Gyula, Bp, 2000, 7–8.)

19.30 A Debreceni Egyetem rektora fogadást ad a konferencia résztvevői és meghívott vendégei részére. Helyszíne: a Debreceni Egyetem főépületének III. emelete (Egyetem tér 1.).

HARMADIK ÜLÉS

Elnök: BALÁZS MIHÁLY (Szegedi Egyetem)

„Religio enim sanctam, et eloquentia iucundam, et ambe
coniunctae salutarem efficiunt hominum inter se
societatem. – Az istenfélelem Isten előtt kedvessé, az ékes-
szólás gyönyörűségessé, és mindkettő összekapcsolva üd-
vösségessé teszi az emberek egymás közötti társadalmát.”

Johann Sturm: *Ad Werteros fratres,
Nobilitas literata*, 1556

- 9.00–9.20** PÉTER KATALIN (Budapest): *A reformáció retorikája*
9.20–9.40 IMRE MIHÁLY (Debrecen): *Cicero és/vagy Krisztus?
A reformáció XVI. századi retorikáinak egyik
dilemmája*
9.40–10.00 ŐZE SÁNDOR (Piliscsaba): *Apokaliptika és korai nemzet-
tudat a XVI. századi Magyarországon*
10.00–10.20 ÁCS PÁL (Budapest): *„A szentek aluvása” – Dévai Bíró
Mátyás és a Patrona Hungariae-eszme protestáns
bírálata*
10.20–10.50 Hozzászólás, vita
10.50–11.10 Szünet

„Az Isten embert alkotott... Saját fényének a sugarait az ember elméjébe hin-
tette, amelyekkel őt magát is megismerhetjük. Hozzáadta ugyanis a nyelvet és a
retorikát, aminek a fényével mintegy megmutatjuk a mi értelmünk gondolatait,
másokkal a nyilvánvaló felismeréseket.”

„A Dialektika és a Retorika Isten olyan ajándéka, az a szikra, amelyet Promé-
theusz magával hozott az égből; ezzel jelezve az isteni fény kiterjesztett sugarait
a mi gondolkodásunkban, hogy legyenek alapelvei és normái további tudomá-
nyoknak-művészeteknek, amelyek az életben minden jónak a forrásai.”

„Az *eloquentia* legyen olyan nagy és kiváló képesség, erény, vonatkozva a Tízparancsolat előírásai közül a 2., 3. és 8. parancsolatra; és legyen a helyzete, állapota a nyelvet irányító, uraló, a művészi ízlést megszabó, hogy valóságosan hálálisan örvendezve Istennek és az embereknek üdvösen beszéljen.”

„Isten mérhetetlen jótéteményével hősi tehetségeket ébresztett fel, akik isteni végzésből a rétorika jeles művészetét-tudományát megalkották és kiterjesztették, amely kiváló képesség irányít és vezérel, a célokat határok között szorítja, hogy ne tévelyedjenek el, a mérsékelt tehetséget kiműveli és beszédképességükben, írásképességükben, ítélkező véleményformálásukban megsegíti. Isten nyomait ebben a tudományban lehet megpillantani és Isten üdvösséges, a művészetekben elhintett hírnevét szorgalmasan felkutatni, vizsgálni a beszélők által.”

Az idézetek lelőhelye: David Chytraeus: *Praecepta Rhetoricae inventionis, illustrata multis et utilibus exemplis ex Sacra Scriptura, et a Cicerone sumptis, Witebergae, M.D.LXVII.* (Imre Mihály fordítása)

NEGYEDIK ÜLÉS

Elnök: SZABÓ András (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest)

„...a sok írások tengeréből egybe szedni, értelmesen megválogatni, rendbe hozni, helyesen kimondani a régi bölcsesektől ismert igazságokat: új munka és mi dolgunk”
Pázmány Péter

PÉNTEK

- 11.10–11.30 OLÁH SZABOLCS (Debrecen): *Az önszemlélet síkjai Bornemisza és Telegdi vitájában*
- 11.30–11.50 HARGITTAY EMIL (Piliscsaba): *Irodalomszemlélet Pázmány előszavaiban és könyvajánlásaiban*
- 11.50–12.10 GÁBOR CSILLA (Kolozsvár): *Elmélkedés, teológia, nyelvalkotás a 17. században*
- 12.10–12.30 TASI RÉKA (Debrecen): „én mondom igazsággal és nagy örömmel” – Landovics István prédikációja Buda visszavételéről
- 12.30–13.00 Hozzászólás, vita
- 13.00–14.00 Ebédszünet

„Nem szükség nekünk, határinkkal idegeneket nyelvünken kínálnunk, messze földekrül-is hozzánk holdittya tartományinknak híres bövsége: köntösöket jo kedvvel el változtatták, és a' ki elmjével fel éri, addig kapdoz nyelvünken, míg éppen Magyarnek lenni nem láttatik. Mivel pedig öszve szoritott határin Országunknak annyira tágított a' seregeknek Ura és Istene, Kegyelmes Urunknak fölséges Királyunknak gyözedelmes fegyvere által, hogy majd nemzetünk, ottan-is bátran le telepedgyék, a' hol az eléje-is félve lappangott, hamarébb voltáért a' lelki fegyvernyujtásának talán nem véttem véle, ha azoknak Uj Segítséget adok, kik a' lelkek vezérlésére rendeltetvén, kevés munkával, élő nyelven szolgálhatnak, a' ki széledett nemzetnek. Annak okáért a' kinek kedves a' haza, kedvellye nyelvét is.”

Landovics István: *Novus Succursus, az az Uj Segítség*, Nagyszombat, 1689, előszó. (RMK I 1381)

ÖTÖDIK ÜLÉS

Elnök: SZÖRÉNYI LÁSZLÓ (MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest)

„Helyessen tanítták a' *Logicusok*, hogy az emberi-méltósággal való bizonyításban két dolog kívántatik: elsőben *esméret avagy tudomány*, hogy tudjad mit mondgy és kiről; osztán *igaz-mondóság*, az az, hogy úgy szolly, a' mint értesz. Ezeknek e' két tulajdonságoknak együtt kell meg-találtatni a' szova-hihetős Bizonyítóban. Ekképpen van helye *Aristoteles* mondásának, hogy minden ember jól itél azokról a' dolgokról a' melyeket jól-ért.”

Tolnai Dali János: *Dáneus Ráca*-i, 1654. (RMNy III 2550)

„Quaecumque ab Aristotele dicta essent, *commentitia* esse”

Ramus magiszteri tézise (1536) a bázeli Johann Thomas Freigius 1575-ös Ramus-életrajza szerint

PÉNTEK

- 14.00–14.20 KECSKEMÉTI GÁBOR (Budapest): *A németországi egyetemek retorikai kultúrája és magyarországi hatása a XVI–XVII. század fordulóján*
- 14.20–14.40 BARTÓK ISTVÁN (Budapest): „*Rhetoricali sumus*” – *Retorikafelfogások a régi magyar irodalomban*
- 14.40–15.00 VIGH ÉVA (Szeged): *A „virtutes elocutionis” etikai-retorikai kapcsolata a klasszicizmus olasz irodalmában*
- 15.00–15.20 SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ (Piliscsaba): *Laskai Osvát-prédikáció magyarul a 17. században*
- 15.20–15.40 GYŐRI L. JÁNOS (Debrecen): *Nagyari József prédikációi*
- 15.40–16.10 Hozzászólás, vita

„... az eses Iroknak első gondgyok-is az, hogy Irásokat jó karban állassák; egész Könyveknek minden írásit, mint valami arány lántz, szemeket edgy másban foglalván, és egyiket az másik után szép rendel következtetvén a mint az fel-tött fundamentumból az tanulo elme kireméni és várja.”

Medgyesi Pál: *Praxis pietatis*, 1636. (RMNy III 1639)

LUMINE JUSTO.

LUMINE JUSTO agnè celebres Venus excitat artes, Atq; calore suo plurima scripta fovet.

Venus mit ihrem Liecht gerichte, ^{3. 5. 9} [Viel schöner Schrifften sie fovirt,
Die freyen Künst auffweckt nicht schlechte:] Mit ihrer Wärm: Groß Lob ihr gührt.

16.30–18.00

A Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagy-
könyvtár igazgatója, G. SZABÓ BOTOND és főkönyvtárosa,
FEKETE CSABA vezet bennünket a Nagykönyvtárban, megte-
kintjük a könyvtörténeti kiállítást (Kálvin tér 16.)

19.00

Hangverseny. A KÁNTUS műsora a Református Kollégium
dísztermében. Vezényel: BERKESI SÁNDOR karnagy.

HATODIK ÜLÉS

Elnök: JANKOVITS LÁSZLÓ (Pécsi Egyetem)

„...nem jó hanyatt-homlok kételkedésre való
vonattató hitetlenségben leledzeni”

Rimay János

„... az eloquentia ... elébb hogysen kijön az
ember szájából, kíván hozzá való dispositiót”

Zrínyi Miklós

- 9.00–9.20 AMEDEO DI FRANCESCO (Nápoly): *A manierizmus kérdése – Klaniczay Tibor után*
- 9.20–9.40 HAVAS LÁSZLÓ (Debrecen): *Anticiceronianizmus és antitacitizmus mint az európai nemzeti eszme egyik formálója*
- 9.40–10.00 KOVÁCS SÁNDOR IVÁN (Budapest): *„Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai” – Nemzettudat és retorika Zrínyi prózai műveinek „Dedicatio”-jában*
- 10.00–10.20 SZÖRÉNYI LÁSZLÓ (Budapest): *Girolamo Vida epikai modelljének hatása Zrínyire*
- 10.20–10.50 Hozzászólás, vita
- 10.50–11.10 Szünet

„Mint kellyen az bölcz es eszes tanaczoknac szollani, igen szépen meg mutattya az Iulius Caesar, Marcus Cato, es egyeb fő tanacz vrac peldaiaban. Mint kellyen az nemes rendnec es fő fő embereknecc vetkeket meg dorgalni, az C. Marius, es C. Memmius peldaiaban eléggé meg ielenti. Mint kellyen hadra készülni, sereget gyűjteni, tábort járni, sereget állatni, népet biztatni, es minden dolgokban az io hadnagyoknac magokat bölczen es iol viselni: nagy eszesen es vilagosan

mint egy tükörben meg jelenti az Metellus, Marius, Petreius, Sylla, es Iugurta képökben, kik feienkent böltcz országos had viselő fejedelmec voltak.”

Baranyai Decsi János: *Az Caius Crispus Sallustiusnak két históriája*, Szeben, 1596, előszó.

HETEDIK ÜLÉS

Elnök: KOVÁCS SÁNDOR IVÁN (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

„Igen, de akkor hol marad az országos érdek?”

Horváth János: *Gyöngyösi és a barokk ízlés (1922–23)*

SZOMBAT

- 11.10–11.30 NAGY LEVENTE (Budapest): *Retorika és nemzeti mártírológia a 17. századi eposzokban*
- 11.30–11.50 JANKOVICS JÓZSEF (Budapest): *Religió és retorika Gyöngyösi műveiben*
- 11.50–12.10 SZABÓ PÉTER (Budapest): *Toposzok és raritások. A sebesülés képei és a nemzettudat*
- 12.10–12.30 SZENTPÉTERI MÁRTON (Budapest): „*Imperium Messiae*” – *Háromságelví, retorizált világgép és a pánszofikus reformtörekvések nemzetfelettsége Erdélyben*
- 12.30–13.00 Hozzászólás, vita
- 13.00–14.00 Ebédszünet

„Eszerint már a tárgyban van valami belső meghasonlottság, felemás jelleg, aminek tisztázására Gyöngyösi nem is nagyon törekszik: beéri az ajánlásbeli színre való elintézésel, a látszattal. Bizonyos önáltatás író és olvasó részén. (...) Nem igazi csodás elem, melyet valódi hit táplálna (s nem is lehet, mihelyt keresztény költő antik istenséget szerepeltet), hanem egyszerű allegória. (...) Csupa felemáság, duplicitás, diszkrepancia, kontraszt: ürügy és voltaképpen szándék, csodás (költői) elem és valóság – mez és jellem között.”

Horváth János, *A magyar irodalom fejlődés-története (1922–23)*, Bp., 1976, 130–132.

„Nehezen lehetne közös fogalmi (vagy akárcsak fogalomtörténeti) nevezőre hozni azt, ami a XVIII. század előtti európai gondolkodási hagyományban az önismert története során oly huzamosan ellene állt az *individuális önmegjelenítésnek* és az *individualitás tudatossá válásának*. Ráadásul az ellenszegülés annak, hogy az ember önmagát individuumként határozza meg, újra és újra más alakzatokat vett föl: volt, hogy a kérdéses a lélekre és a kinézetekre (ideákra), volt, hogy a magát kereső lélek és a természeti lény közötti feszültségre irányult, volt, hogy a személyre vagy a szociális szerepre, s volt, hogy az Isten és az ember viszonyában az én-te relációra vonatkozott.”

H. R. Jauss: *Vom plurale tantum der Charaktere zum singulare tantum des Individuums* (Poetik und Hermeneutik, 1989, 238.)

NYOLCADIK ÜLÉS

Elnök: HELTAI JÁNOS (Miskolci Egyetem)

„Mikor az Israel s Judah nemzetének, az Assyriai s Babilonai fogság előtt való állapotokat szemlélem és gondolom, abban mint valami aczél tükörben élőven látom én magamnak, nemzetünknek félelmes állapotját nézni.”

Medgyesi Pál: *Erdely s' egész magyar nép egymás után tsak hamar hamar érkezett harmas jajja s' siralma*, Váradon, 1653, 59. (RMNy III 2504)

SZOMBAT

14.00–14.20

FAZAKAS GERGELY (Debrecen): „Mesterségükben disputálók” vitája: *Tolnai Dalí János és Váczai P. András polémiája* *„Hitvélés és iratkezelés”-e*

14.20–14.40

CSORBA DÁVID (Debrecen): Puritanizmus és nemzettudat *Csúzi Cseh Jakab prédikációjában*

14.40–15.00

PETRŐCZI ÉVA (Budapest): *A magyarságtudat kifejezése a magyar puritanizmus iróalmájában*

15.00–15.20

RESTÁS ATTILA (Debrecen–Ózd): „*Inter-idiotas et rusticanos*” (Egy 17. sz. végi kézirat os erdővidéki prédikációskötet tanulságai)

15.20–15.50

Hozzászólás, vita

15.50–16.10

Szünet

„Oh czondollottságotad szégyenlem, betegségedet jajgatni nem tudó *Magyarbaza!* Fontold-meg mostani állapotodat avagy csak. Vajki siralmas, vajki zokogo napokat kezd az igaz ítéletű Isten gonoszságodért te reád föl-virrasztani. Az előtt az néhai időben *terror mundi* valál; mert félt téged *America*, retteget tüled *Affrica*, meg-nem mert várni *Asia*, szaladot előtted *Europa*; De most már *fimus*, *limus mundi* vagy. Ott-is félsz már te, a' holot nem kellene félned, még azok előtt is futsz, szalatz a' kiknek elméjekben sincs sokszor hogy téged kergetnének.”

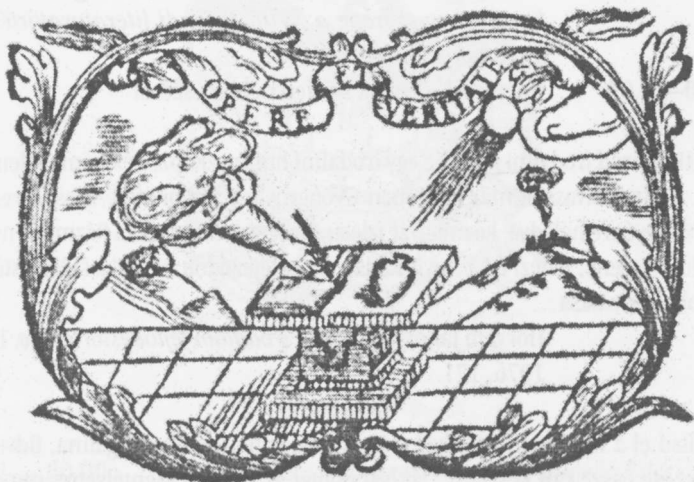
Szántai Poóts István: *Halotti Praedicatio ... groff Redai Ferencz ... Teste felett*, Sárospatak, 1668, 18–20. (RMKI 1074)

„Az mit a' Predikállo széken kívül, szolhatunk, tanithatunk, irhatunk szabadosan, azt a' Prédikállo székből mind ki nem mondhattuk, hanem el kell hallgatnunk.”

Komáromi Cs. György: *Pestis pestise*, 1664, AGr. (RMKI 1012)

„...ha imádkozom a' Szent Lélek indításából, értelemmel imádkozzam. Melly igékben (...) arról tanit, hogy nem idegen, hanem született nyelven kellessék imádkozni (...). De sokan tsak ugy élnek ezzel, mint a' Zajko, avagy a' Puplicán madár az emberi soval. Ezeket sok külömb külömb nemzetek reá szoktatták az önnön született nyelveken valo tsátságásra, de a' szoknak tulajdonságit és erejét nem érthetik. Igy nagy sokan az emberek közzül, tsak reá szoknak ez áldott könyörgésnek igéjire, de nem tudják honnan jöjjenek és hová mennyenek: és mivel hogy értelem nélkül esik, használatya felöl-is akar-ki szabadon kétkelkedhetik.”

Komáromi Szvertán István: *Mikoron imádkoztok*, 1651. (RMNy III 2404.)

KILENCEDIK ÜLÉS

Elnök: BITSKEY ISTVÁN (Debreceni Egyetem)

„Ha notionalis Logicát, azaz üres neveknek tanulásából állót, akarunk tovább-is tartani tsak mi egyedül; mivel más nemzetiségek már azt mindenütt le tették, tehát a Ramusén kívül mást nem itélem szükségesnek hogy keressünk.”

Maróthi György Nicolaus Engelhard
logikájáról (1741. júl. 23.)

SZOMBAT

- 16.10–16.30** KNAPP ÉVA (Budapest): *Egy ismeretlen irodalomelméleti munka a XVIII. század első feléből: Gyalogi János (?): De eloquentia sacra (1750)*
- 16.30–16.50** MOLNÁR ANTAL (Budapest): *A magyar ferencesek hódoltság-képe a 18. században a rendi történetírás és a prédikációk alapján*
- 16.50–17.10** THIMÁR ATTILA (Piliscsaba): *„a történetiség boltozata képződik a tudományszak fölött”. A történetiség mint diskurzuselem szerepe a XVIII. századi literatúratörténet kialakulásában. Vázlat*
- 17.10–18.00** Hozzászólás, vita a konferencia egészéről

„A XVIII. század irodalmi csendje egy irodalmi humuszképződés néma jelensége. (...) Most olvassák már széltében Gyöngyösit, s költői stílje most teremt, egyénről egyénre haladva, közmagyar ízlést; most tanulmányozza Pázmány nyelvét Faludi Ferenc; fedezi fel Zrínyit Ráday, most fejeződött be Balassi lírai stíljének kollektivizálása...”

Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., 1976, 171.

„Távolítsd el a köteléket, amellyel a szomszédos nemzetek nyugalma, üdve és érintkezése össze van kötve: ... fáklyát dobtál az Istenek szentélyeire, minden

dologra végromlást hoztál. A római beszéd használatával nagy részben helyreüthetjük ezt a gyászosabbnál gyászosabb kárt.”

Deményi László 1734-es beszéde *A széptudományok elhanyagolásáról* (Orationes, 1742, 252.)

„Az angliai gubernálásnak formája is kedvez a tudományoknak. Minden ember azt gondolja s mondja, amit akar; másutt még tudni sem szabad mindent, nem-hogy mondani.”

Teleki József, *Idegen országokon való utazásomban történt dolgaimnak napról napra feljegyzése* (1761)

Afák országban helyomád Magyar Ország mellett ügyedben,
Gondogya ne fély, létem mint orokéve reuil.
Véise reménigét bar más Vároka, Falba,
O' Szent Szent Magyarok Vára. Pálfa Tevagy.

20.00

A konferenciát záró társasvacsora az Óvigadó Étteremben
(Nagyerdő, Medgyessy sétány)

A PROGRAMFÜZET ILLUSZTRÁCIÓI

A címlapon, *Horgony – koronás rézkigyóval*, Kismarjai Weszelin Pál: *Brevis institutio ad cognitionem linguae hebraicae*... Franeker, 1643. (RMK III. 1604) Címlap.

Horgony és rézkigyó, Huszár Gál nyomdászjelvénye. Melius Juhász Péter, *A Szent Pal apastal levelenec, mellyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarázattya*. Döbrötön, 1561. (RMNy 171) Címlap.

Horgony rézkigyóval és a Szentlélek ábrázolásával; Horgony rézkigyóval – körötte a háborgó tenger; Jean Crispin (†1572) nyomdászjelvényének alakváltozatai Calvin műveinek címlapjain 1550–1571 között.

Horgony koronás kigyóval, Huszár Gál könyvei közül való a kortárs orvos Levinus Lemnius (1505–1568) munkája (*Levini Lemnii Medici Zirizaei Occulta naturae miracula, ac varia rerum documenta, probabili ratione atque artificii coniectura explicata*. Gandavi, Ex officina Gisseni Manilij. M. D. LXXI.). Címlapján a belgiumi Gent városának nyomdája ugyanazt a nyomdászjelvényt alkalmazta, mint amit Kismarjai Veszelin nyelvkönyvének franekeri kiadásán látunk.

Záródísz, Kismarjai Veszelin héber grammatikája egybekötve maradt ránk Károlyi Péter görög nyelvkönyvének debreceni kiadásával, a záródísz a kolligátumban van. Károlyi Péter: *Elementa graecae grammatices, in breve compendium*... Debrecen, 1607. (RMNy 959) Címlap.

Jean Marot (cca.1463–1526) *átnyújtja Voyage de Gênes című könyvét Bretagne-i Annának* (1476–1514), *XII. Lajos francia király feleségének* (Bibliothèque Nationale, Paris). A retorikusok iskolája a XV. század végén elsősorban a burgundi udvarhoz tartozott. Az irányzat képviselői a francia nyelvű

Maire de Belges, Jean Meschinot, Jean Molinet. Az allegorikus látomások bizarr alkalmazója Georges Chastellain is; egy flamand miniatúrafestő a XV. században meg is jeleníti *Chastellain és Montferrant találkozását a retorika tizenkét allegorikus nőalakjával*. (Bibliothèque Nationale, Paris, MS. FR. 1174, fol. 17.)

Professzorok gyűlése a Párizsi Egyetemen. Miniatúra a *Chants royaux*-ból, a 16. század korai éveiből. (Bibliothèque Nationale de France, Paris. FR 1537 Fol. 27v).

A vitázó Johannes Reuchlin – kétágú nyelvvel ábrázolva. Az 1510-es években látványos vita zajlott le Johannes Reuchlin (1455–1522) és a konvertált kölni zsidó, Johann Pfefferkorn (1469–cca. 1522) között a postbiblikus héber irodalom értékelésének területén. A dominikánusok által támogatott Pfefferkorn az egyházra leselkedő veszélyt látott a héber irodalomban. Reuchlin és humanista munkatársai viszont a keresztény üdvözülés és a humanista képzés termékeny, kiaknázandó közegének tartották, s ezért megvédték a Talmudot és kommentárjait, a zsidó vallásfilozófiai munkákat, a kabbalát és más héber könyveket, sőt fontosságukat is hangsúlyozták. Johann Kapnion 1516-os metszete Reuchlin szinkrétizmusát gúnyolja.

Venus diadalszekere – az írásművészet támogatása. Az embléma leleghelye: Daniel Meisner – Eberhard Kieser: *Thesaurus Philo-Politicus. Das ist: Politisches Schatzkästlein*. Frankfurt am Main, 1625–1631, Bd. 1, T. 5, Nr. 30. A planéták diadalmenete gazdag ikonológiai történetre néz vissza. Antik gyökerei vannak; majd Petrarca hatására az égitestek *Trionfója* kedvelt allegória lesz, Lorenzo de' Medici, il Magnifico meg is rendezte, sőt megverselte a bolygók diadalmenetét. Ilyen képciklust készített Maerten van Heemskerck (1498–1574), vagy Peter Flötner (†1546). Cesare Ripa az 1603-as *Iconologia* lapjain részletesen leírja a kocsin felvonuló égitestek és elemek menetét (az 1997-es magyar kiadásban a 75–94. oldalakon). A német ábrázolás Henri Leroy (1579–1651) metszetciklusára megy vissza. Az égitestek diadalmenete a frankfurti kiadványban új funkciót nyer: a bölcs közéleti magatartás és a

szóművészeti képzés közötti szoros kapcsolatra nagy nyomaték kerül. Venus igazságos fényt árasztva szerte a szabad művészetek serkentője. Az emblémán Venus diadalszekerét két galamb röpíti. Az istennő attribútumai: egy nyílvevő a kezében, egy tükör és két álarc a kocsin. Kísérője Amor, aki íját feszíti. Kísérőmotívum gyanánt egy felnyitott, szárnyas könyv látható, mottója: LABORE ET INDUSTRIA. A jelentések memorizálását a földrajzi háttér segíti: ez itt Buda részletes látképe. A latin felirat: „LUMINE JUSTO aequo celebres Venus excitat artes, / Atque calore suo plurima scripta fovet.” A német átírás: „Venus mit ihrem Licht gerecht, / Die freyen künst auffweckt nicht schlecht: / Viel schöner Schrifften sie fovirt / Mit ihrer Wärm: Groß Lob ihr gbührt.”

Zrínyi Péter derékképe, Giacomo Piccini, 1660. (Rézmetszet, 26x19 cm) A kép alatti epigramma fordítása: „Szép Phoebus fényét gyarapítja Hadisten, a pálmás / és a hajon díszelg Mars-i babérkoszorú. / Hogyha te írsz, te magad vagy a lángelméjű Minerva: / harcolsz mint mondják: Lám ez a férfiú Mars!” (Weöres Sándor fordítása)

Társas erények allegóriája – Paul Zehentner: *Promontorium Malae Spei*, Graz, 1643. (Herzog August Bibliothek, Xb 2675) Az ikonográfiailag gazdag ábrázolás jelentésmezéjét két szentírási hely szervezi: „A véneknek ékessége az unokák, s a fiaknak ékessége az atyák” (Péld. 17,6); „A hívők sokaságának pedig szíve-lelke egy vala” (Csel. 4,32).

A szóművészeti tanulmányok áttekintése – Pápai Páriz Ferenc 1708-ban Lőcsén kiadott *Dictionariumának* címlapja, részlet.

Az országot felajánló Szent István király Buda látképével, 1763. Binder János Fülöp (1735?–1811) rézmetszete (153 x 94 mm). Budapesti Történeti Múzeum. Felirata: „Aszszonyodhoz folyamodgy Magyar Ország minden ügyedben, / Gondgya, ne fély, leszen mint örökre reád: / Vesse reménségét bár más Várokba, Paisba, / O! Szent Szüz Magyarok Vára, Paissa Te vagy.”

A hátsó borítón Szilágyi Tönkő Márton (1642–1700) Bécsben kiadott nemesle-
veléről (1698) a címer egy részlete látható. Tiszántúli Református Egyházke-
rületi és Kollégiumi Könyvtár Kézirattára, R 641/5 (580x660 mm). Az
idézet helye – Martonfalvi György: *Taneto és Czáfolo Theologia*, Debrecen
1679 (RMK I, 1231) b1a–b2a. RMKT XVII/11, 27. sz.

Kiadta: a Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója
Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya
Készült a DE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke megbízásából
Összeállította: Oláh Szabolcs

Semmit aláb nem hágy szokott spartájában,
Nagy Amesiusnak magyarázásában,
Nemzete javára ki-bocsátásában,
's Szentek seregének szép oktatásában.

*Szilágyi Tönkö Márton üdvözlőverse
Martonfalvi Györgyhöz. Debrecen, 1679.*